



**Odals Værk, Sør-Odal kommune**  
Dokumentasjon til fredningssak – del 1

Riksantikvaren, 25. august 2022



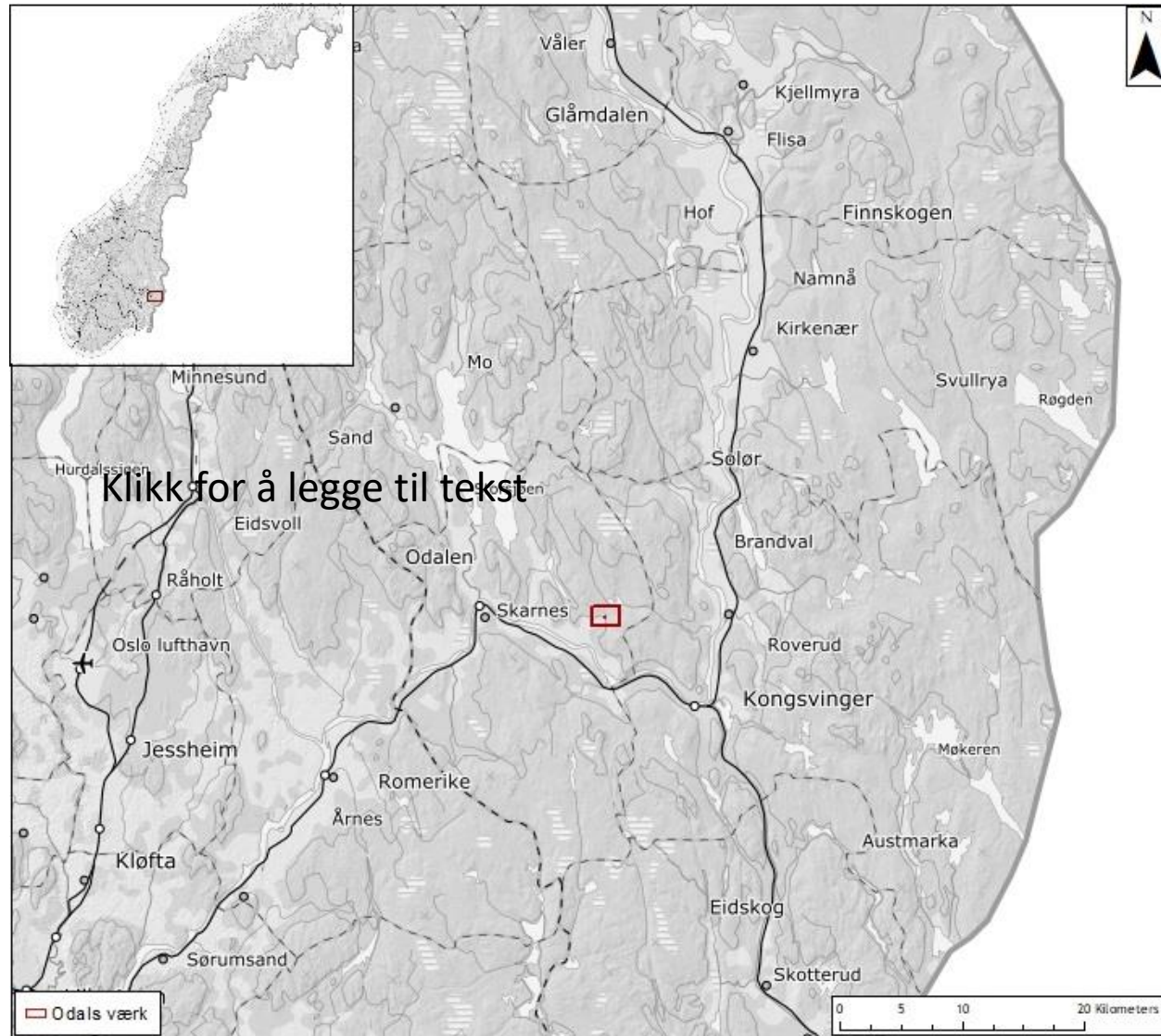
# Innholdsfortegnelse

• Eiendomsinformasjon.....	3
• Beliggenhet.....	3
• Informasjon om Odals Værk.....	4
• Beskrivelse av Odals Værk.....	5
• Nærrområde.....	5
• Eiere og drivere av Odals Værk.....	6
• Odals Værks historie.....	7
• Perioden fra slutten av 1600 til 1723.....	7
• Perioden 1739-1764.....	8
• Perioden 1764-1807.....	9
• Perioden 1764-1823.....	10
• Perioden 1823-1868.....	11
• Perioden 1868-1924.....	12
• Perioden 1935-1947.....	12
• Verksamfunnet.....	13
• Skogbruk og teglverk.....	13
• Brenneri og bryggeri.....	14
• Industrien etter jernverkstiden.....	15
• Husmannsplasser.....	16
• Fredningen av 1941.....	17
• Beskrivelse av hovedbygningen og sidebygningene.....	18
• Historisk foto av Odals Værk .....	19
• Sitat av A.O Vinje .....	20
• Uteområdene ved Odals Værk.....	21
• Grøntanlegg fredet etter kml § 15.....	22
• Hagene og tunet ved hovedbygningen.....	22
• Skogsparken.....	29
• Hagen ved husmannsplassen Nordre Vika.....	31
• Alleen og den historiske veien.....	32
• Arealene ved Bryggerigangen og langs Verkensåa.....	33
• Konstruksjoner, strukturer og elementer.....	34
• Arealer fredet etter kml § 19.....	36
• Bygninger med fredning av eksteriør og interiør jf. kml § 15.....	37
• Hagepaviljongen.....	37
• Krutthuset.....	39
• Kornmagasinet.....	40
• Treskelåven.....	42
• Bryggerigangen.....	45
• Bryggerikjelleren.....	47
• Redskapsbod med jordkjeller.....	48
• Låven.....	49
• Stuebygning, Nordre Vika.....	51
• Uthusbygning, Nordre Vika.....	53
• Snekkerverkstedet.....	55
• Kilder.....	56

Forside foto: Linn Brox, Riksantikvaren, 2020

# Eiendomsinformasjon

Beliggenhet:  
Odals Værk ligger i Innlandet fylke, Sør-Odal kommune, øst for Skarnes og nord vest for Kongsvinger. Merket med rødt felt på kartet til høyre.



# Informasjon om Odals Værk

Adresse:

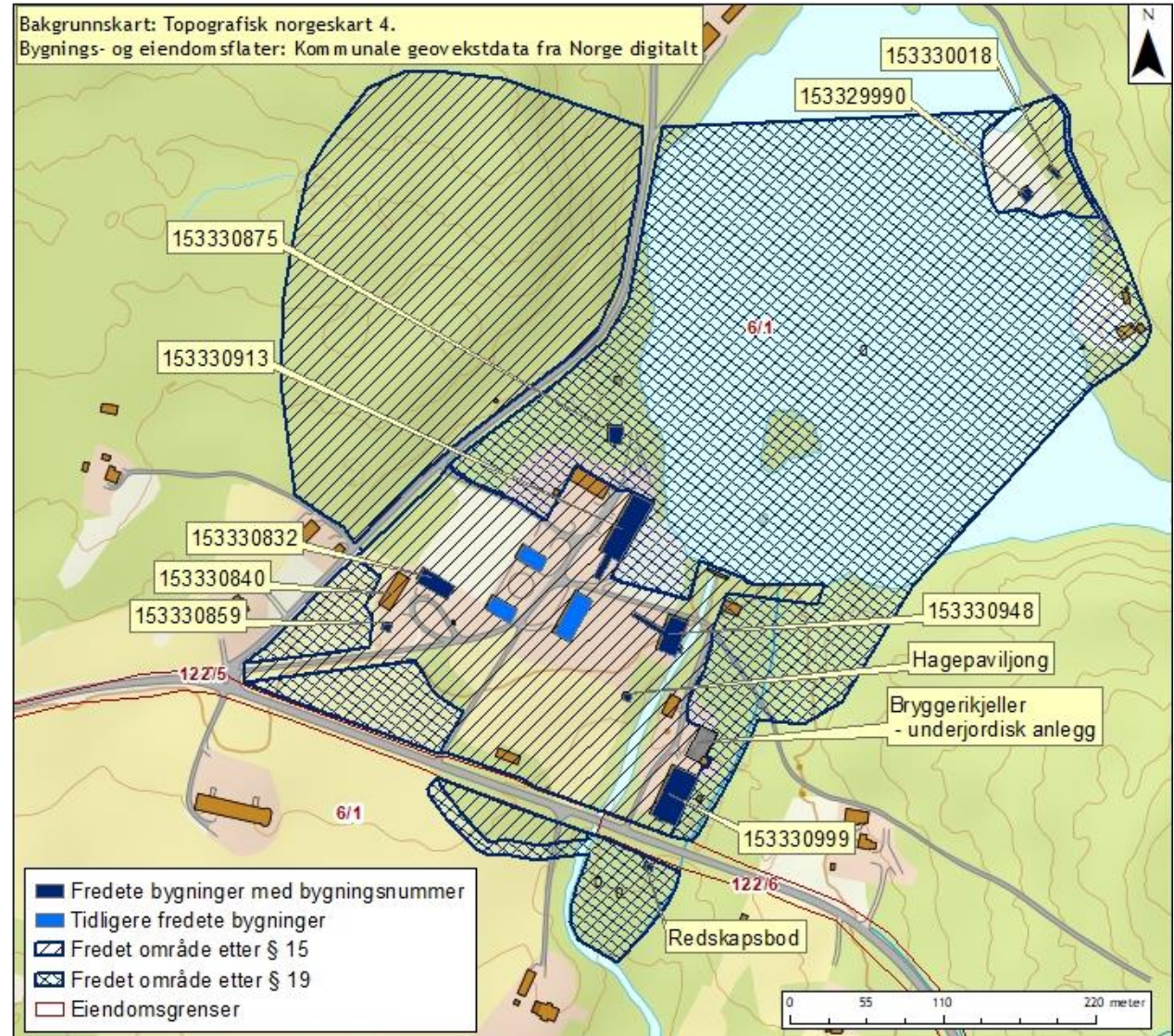
Odals Værk  
Odals Verk-vegen 342-344,  
2116 Sandar.

Gnr. 6, bnr. 1, Sør-Odal kommune

Kulturminne-ID 86269.

Eier: Odals Værk AS, Odals-verk veggen 342.

I kommuneplanen for Sør-Odal som trådte i kraft 29.10.2013, har eiendommen arealformål LNRF areal for nødvendige tiltak for landbruk og reindrift og gårdstilknyttet næringsvirksomhet basert på gårdens ressursgrunnlag.



Kartet viser fredningsomfanget.

# Beskrivelse av Odals Værk

## Nærområde

Odals Værk, et tidligere jernverk, ligger vakkert til, noen kilometer nord for Skarnes og Kongsvinger. Gården er omkranset av skogkledde åser både i vest, nord og øst. Landskapet åpner seg mot sør der bølgende åkrer i retning Glomma, dominerer synsinntrykket. Før skogen vokste til kunne Glomma sees fra et utsiktspunkt i åsen nordvest for hovedbygningen.

Lokaliseringen av jernverket var bestemt av tilgangen på vannkraft. Vannet Fløyta, som inngår i fredningsforslaget, ligger som et speil mellom husmannsplassene på østsiden av vannet og gårdsanlegget på vestsiden. Fra Fløyta renner elva Verkensåa sørover gjennom verksområdet. Tidligere ble vann fra Verkensåa benyttet til produksjon av strøm, samt til drift av vannhulet. På østsiden av elva ligger arealene som tidligere ble benyttet til sagbruksvirksomhet, samt det som er igjen av bygningsmassen fra den tidligere industrivirksomheten. Av bygninger knyttet til selve driften av jernverket er kun krutthuset bevart.

Hage og park ved hovedbygningen avgrenses av Verkensåa. I tillegg ligger det en hage med speildam/karusdam vest for hovedbygningen, samt en skogspark i åsen vest for gårdsanlegget. Disse anleggene representerer ulike epoker i hagehistorien ved Odals Værk.

Dagens fylkesvei skjærer gjennom parken sør for hovedbygningen. Opprinnelig lå lysthuset i parken på sørsiden av fylkesveien. Det gamle fundamentet for lysthuset er fremdeles intakt. Det samme er støttemuren som ble anlagt for å avgrense parken mot jordet. Redskapsboden med jordkjeller, samt dyrkingsarealene til tidligere beboere/arbeidere ved verket, ligger også på sørsiden av fylkesveien.

Det var den tidligere hovedveien til Kongsvinger som ble erstattet av dagens fylkesvei. Den gamle veien passerte de for lengst revne portnerboligene, fortsatte opp alleen og inn på tunet til Odals Værk fra vest, videre gjennom tunet, over Verkensåa ved utløpet av Fløyta og demningen, forbi den tidligere oppgangssaga, og videre sør-østover mot Kongsvinger. Veien kan fremdeles oppleves, og benyttes i dag som en turvei.

Odals Værk representerer norsk industri- og landbruksvirksomhet fra 1764 og fram til ca. 1950. Det tidligere livet på gården gjenspeiler seg i bygningsmassen, i hagene, parken, driftsarealene og andre uteområder. Objekter, elementer, strukturer og konstruksjoner som representerer denne historiske perioden, inngår i forslaget til fredning.

I dag er gården en landbrukseiendom i privat eie. I tillegg til drift av jord og skog, leier gården ut både jakt- og fiskerettigheter, samt hus og hytter. Det er også omvisninger på tunet. Åsene og landskapet nær gården er mye benyttet til friluftsliv for både lokale og besøkende.



Odals Værk, 2016. Husmannsplassene Midt Vika og Nordre Vika ligger på østsiden av Fløyta. Foto: [www.kart.finn.no](http://www.kart.finn.no)

# Eiere og drivere av Odals Værk

**Omkring år 1700:** Fogd Johan Stenkuhl på Kjølsest (1644-1702) gift med Sara Franzdatter Cold (1614-1674) og Birgitte Clausdatter Stabel (1642-1710).

**Ca. 1700-1708:** Michel Heide og Anders Tommensen var medparticipanter til Stenkuhl.

**1708-1723:** Interesséfelleskap med proviantskiver på Kongsberg Jens Søfrenssønn, fru kommerseråd Collett og seigneur Lars Hammer med flere.

**1739-1744:** Oberstløytnant Ulrik Frederik Rosing (1693-1764) gift med Cathrine Sophie Sundt (Buchwald) (1690-1722) og et partisipantskap med oberst Michael Sundt (1719-1752), Michael von Sundt (1679-1753) gift med Margareta Katarina von Buchwald (1690-1722).

**1744-1764:** Oberstløytnant Ulrich Frederich Rosing.

**1764-1778:** Iver Hans Neumann gift med Inger Marie Hersleb og bror Jacob Neumann.

**1778-1823:** Iver Hans Neumann (1739-1829).

**1799-?:** Iver Neumann og sønnen Jacob H. Neumann (-1827) gift med Else Sophie Dorthea Juel.

**1823-1842:** Generalkonsul Andreas Grüning (1785-1842) gift med Johanne Eleonore Turretin (1790-1872).

**1842-1843:** Enken etter generalkonsul Andreas Grüning.

**1843- 1865:** John Collett Bredesen (1807-1880) gift med Anne Pedersdatter Sæter fra Vinger.

**1865-1868:** Konkursboet.

**1868-1875:** Elverumskompaniet bestående av: Carsten Sæthren, C. Bay, Oluf Graff, I.H. Bertheau, G. Sætersmoen, H.H. Opsahl, M. Aakran og Helge Berger (1834-1903). Odals Værk ble bestyrt skiftevis av interessentene. Helge Berger kjøpte etter hvert ut de andre bortsett fra Graff og Bay.

**1875:** Gudbrand Sjøberg er bestyrer og bosatt på Odals Værk.

**1879:** Christian Bay overtar ledelsen og flytter til Odals Værk.

**1900-1935:** Johannes Bay er daglig leder, fra 1924 disponent og daglig leder.

**1924:** Aktieselskapet Odals Værk stiftes.

**1935-1971:** Cand. jur. Helge Berger Opsahl (1895-1979). Dattersønn av Helge Berger. Formann i styret fra 1935 og disponent fra 1936. Gift med Aagot Jahnsen.

**1935-1955:** Gudbrand Berven forpakter gården og bodde på Odals Værk.

**1971-2009:** Helge R. Opsahl (1934-2020), disponent.

**2009-d.d.:** Christine Opsahl, daglig leder, f. 1966.



Bildet er av Iver Hans Neumann. Foto: Riksantikvaren.

# Odals Værks historie

## Perioden fra slutten av 1600 til 1723

Odals Værk ble startet som industrivirksomhet på slutten av 1600-tallet da Lars Robsahm fant jernmalm i grunnen på Valstad gård, der Odals Værk ligger i dag. Robsahm bygget masovn og utnyttet fossekraften for å drive jernverket med stangjernshammer. På slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet ble det anlagt flere nye jernverk på Østlandet. Regjeringen støttet de nye verkene med skattefrihet og anla cirkumferencer omkring hvert eneste verk.

Fogd Johan Stenkuhl fra Kjølseth anla det Oudalske Jærnverk omkring år 1700.

Jernverket med masovn, hammer og bygninger ble reist ved Vallsjøåen. Vassdraget fra åsryggen mot Kongsvinger i nord ble demmet opp for å magasinere vann til å drive vannhjulene på verket. Verket hadde til å begynne med en rekke driftsproblemer, blant annet fordi malmen fra gruvene var tungtsmeltelig i motsetning til den senere brukte malmen fra Storsjøen og myrene. 1723 ble dermed hele driften nedlagt. De eneste sporene fra denne perioden er de store gråsteinsdemningene i skogen og en stor sideplate av en ovn, støpt i 1720, med portrett av Fredrik IV og dronning Louise.



Hovedbygning og søndre murbygning sett fra innkjørselen. 1941. Foto: Riksantikvaren.



Gårdsplassen med tidligere driftsbygning i bakgrunnen. Driftsbygningen brant ned i 1963, men stallfløy med gjødselkjeller ble stående. Ukjent dato. Foto: Riksantikvaren.



## Perioden 1739-1764

Den 24. juli 1739 dannet kaptein Ulrich Frederik Rosing participantskap med oberst Michael Sundt med flere, og Rosing overtok det nedlagte Odals Jernværk. Dette ble også anlagt ved Vallsjøåen, der det var vannkraft og dammer som kunne settes i stand.

De fikk anvist en circumference rundt verket, i et område på nærmere 3000 km<sup>2</sup>. Innenfor circumference hadde verkseieren rett til alle vannfall og alle mineralforekomster. All skog skulle utelukkende brukes til verkets drift, til kull og setteved. Bøndene i distriktet fikk arbeidsplikt til verket. Verket slapp toll og skatter, og arbeiderne skulle slippe militærtjeneste. Oppsittere på skogløse gårder skulle tilby all kjøring til verkets behov og nytte. Pliktene jernverket hadde i forbindelse med circumference var å holde skole for barna til arbeiderne på verket.

Det ble støpt ovner i støpejern av høy kvalitet. De første ovnene hadde gjerne Christiania byvåpen på langsiden og Den norske løve med verkets signatur og årstall på kortsiden. Den første er ovnen er fra 1742.

Omkring 1790 måtte det bygges en ny masovn da den fra Rosings tid ikke lenger var sikker med tanke på skader og ulykke. Den nye var en stor og tidsmessig bygning, omkring ti meter høy. Innvendig var ovnen kledd med engelske sandstensplater, sammenfugtet uten bindemiddel. Selve hytta var oppført i murstein med overbygningen i bindingsverk. I denne perioden var det tre stangjernhammere på verket. Det var også 10 spikerhammere på stedet. Her ble det produsert spikere som egnet seg til skipssøm. På grunn av kullkjøringen lå hamrene flere steder innenfor circumference, to ved verket og en inne ved Storsjøen.

Til venstre: Spor etter jernverkstiden er bevart utenfor kornmagasinet. Ovn støpt på Odals Værk. Foto: Linn Brox og Erle Austheim, Riksantikvaren, 2019.





## Perioden 1764-1807

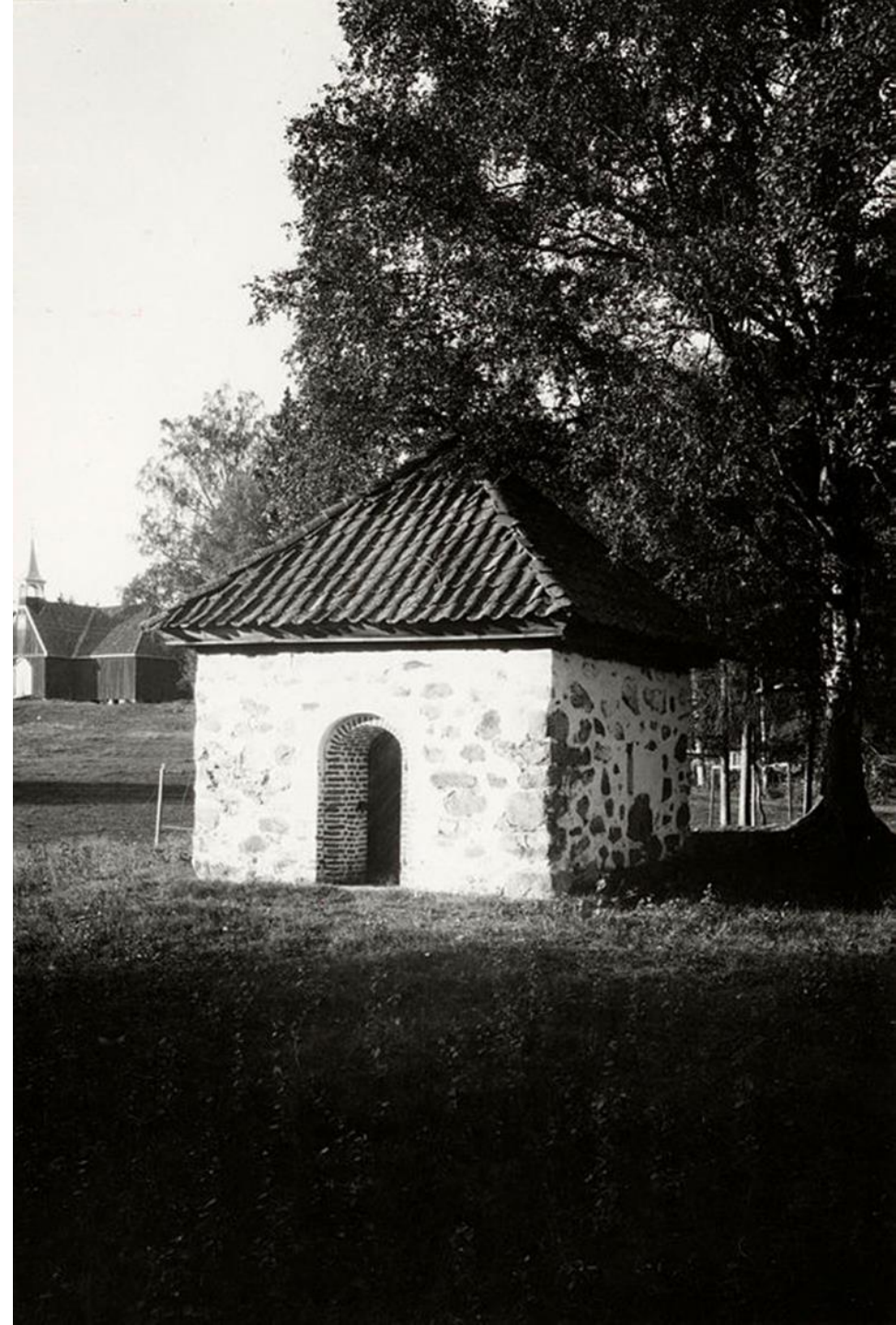
Perioden 1764-1807 var en god tid for verket. Det var oppgangstider både økonomisk og kulturelt. Lønningene til arbeiderne steg, det ble oppførte nye, bedre og romligere arbeiderboliger.

Odal hadde de fleste av sine gruver innenfor circumferencen, dette gav billig transport av malmen.

Arbeiderne med kvinner og barn bodde i et par lange brakker oppe ved gruvene. Finner fra Finnskogen og arbeidere fra svenske verk søkte hit når det var dårlige år i hjemlandet. Lønnen var på 6-8 riksdaler som ble betalt med proviant fra verket.

I gruvene ble malmen drevet ut ved hjelp av fyrsetting. Fjellet ble varmet opp med ved og varmen sørget for at fjellet ble sprøtt og kunne hakkes løs. Krutt ble hovedsakelig benyttet når gruvene skulle avsynkes (gjøres dypere). Bruk av krutt var både kostbart og farlig, og forårsaket mange ulykker. Av sikkerhetsmessige grunner ble kruttet oppbevart i krutthuset, et murhus med svært tykke vegger. Etter fyrsettingen ble malmen brutt løs. Hele sommeren ble malmen lagret på stedet, og på vinterføre ble den kjørt ned til verket.

De store malmforekomstene i Storsjøen i Nordre Odal ble også benyttet ved anlegget. I tillegg skaffet verket malm fra Arendal. Det rødglødende, flytende jernet skilte seg fra slagget og rant ut i bunnen av masovnen. Der ble malmen tappet i former for å støpe ovner, gryter, dørbeslag, samt smeltestykker som senere ble bearbeidet til spiker eller lignende. Jernverket produserte også kanonrør og beslag til vinduer og dører. Viktigst var likevel de rikt dekorerte vedovnene, som man fortsatt finner spredt rundt på Østlandet. Ovnenes motiv ble skapt ved at utskårede treplater ble presset ned i hardpakket sand i bunnen av støpeformen før det flytende jernet ble helt i.



## Perioden 1764-1823

Iver Hansen Neumann overtok eierskapet og var bedriftens leder fra 1764-1823. Gjennom familieære bånd var han knyttet til Fossesholm på Eker og dermed også til det mektige sagbruks- og jernverksaristokratiet i Drammen.

Neumann oppførte et nytt gårdstun med fire av de store bygningene som er bevart i dag. Hovedbygningen som ble oppført i 1767 i to etasjer, med laftet tømmer med utvendig panel. Huset ble tegnet av Brede Rantzau og regnes som et av hovedverkene i 1700-talls rokokkoarkitektur i Norge.

Vest for hovedbygningen oppførte Neumann i 1799-1800 tre store mursteinsbygninger. Den første ble oppført i ubehandlet rød tegl og fungerte som stabbur, kornlager og korntørke helt fram til 1981. De to andre murbygningene er gulmalte og danner frittstående fløyer av hovedbygningen. I søndre fløybygning, kalt «Kolonien», hadde Jernverksamtet sine møter i en møtesal som er godt bevart. Nordre fløybygning kalt «Meieribygningen», inneholdt bryggerhus, meieri og landhandel.

Neumann startet sagbruk og teglverk. I 1783 anla han en spikersmie med en dekkhammer og to spikerhamre. Neumann hadde lagerhus i Christiania da han i mange år eksporterte stangjern og spiker til danske skipsverft. Han drev også stor import av korn og andre varer. Fra Napoleonskrigene og utover gikk jernverksdrifta dårligere. Dette på grunn av bortfall av statlige privilegier og hardere konkurranse fra svenske og britiske jernverk. I 1835 ble jernverket nedlagt for godt.

Foto: Vreim, Riksantikvaren, 1943.



## Perioden 1823-1868

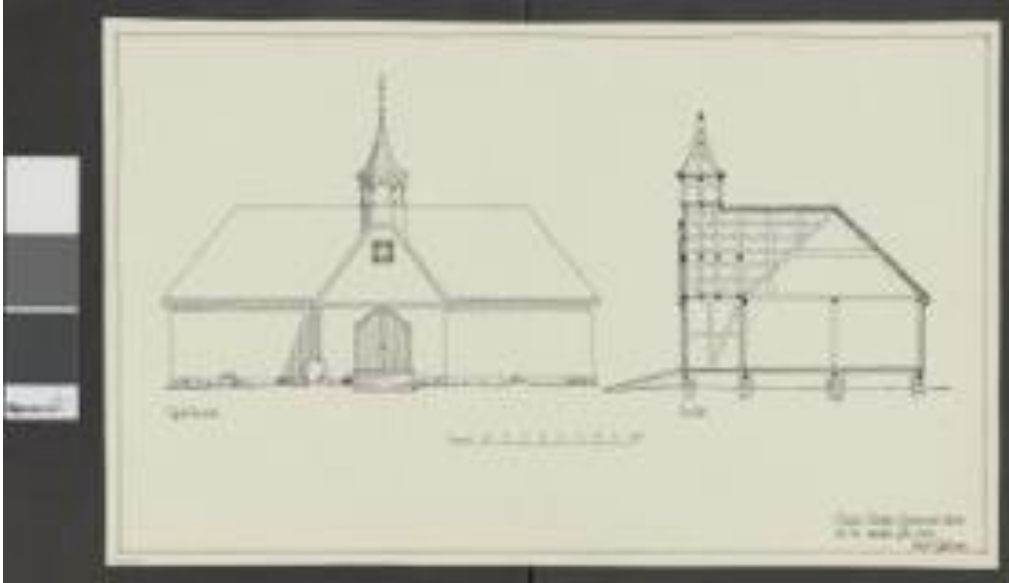
Johanne Eleonore Turretin gift med Grüning, som eide verket fra 1823, var hageinteressert og fikk plantet lindetrærne som står rundt hovedbygningen og askealleen fra krutthuset og 600 meter nedover veien til de to portnerboligene. I denne perioden ble også lysthuset flyttet til nåværende plassering og det ble anlagt karussdam.

John Collett Bredesen kjøpte Odals Værk i 1843. I 1856 bygget han bryggeri på Odals Værk etter det som hadde vært brenneri på den gamle jernverkstomten. Collett Bredesen eide skoger Collett Bredesen kjøpte Eidsfoss Jernverk og Charlottenberg Bruk. Her var det også brennevinsbrenneri og bryggeri. I tillegg til at han da eide skoger og gårder rundt Kongsvinger kjøpte han også opp skoger i Sverige. 1850-årene var storhetstiden på Østlandet, trelastprisene steg og man fikk penger for skog og tømmer. Bankene gav i tillegg lån. I denne perioden drev Odals Værk båttrafikk på Storsjøen, ned Glomma og opp Vormo og fraktet jern, øl og planker til Eidsvoll og korn og kalk tilbake. I 1860 kom jordbrukskrisen og et veldig fall i eiendomsprisene på Østlandet. Det var eksklusjoner og tvangsauksjoner som gjorde at prisene stadig gikk ned (kalt Opplandskrisen).



Foto: Bilde av den gamle byggeribygningen som nå er revet,  
Foto: Riksantikvaren, ukjent datering.





## Perioden 1868 -1924

Elverumskompaniet kjøpte eiendommen for 40.000 daler. Den lave prisen skyltes at det var kjøpers marked og at de kjøpte det oppe etter et konkursbo som hadde eid eiendommen i perioden 1865-1868. Frem til 1875 bestyrte Bertheau Værket inntil han ble kjøpt ut av Helge Berger. Fra 1875 var Gulbrand Sjøberg bestyrer og bodde på Odals Værk til en av kjøperne Christian Bay flyttet til verket og overtok ledelsen. Helge Berger var foretaksom. Han var en velstående skogeier og var med i store forretninger. Odals Værk eide og hadde panteobligasjoner i en rekke eiendommer i Oslo. Dette var det flere skogseiende bønder i området som gjorde. Elverum var velstandskommune frem til krakket i 1921/22 som rammet store deler av norsk industri. Helge Berger var driveren bak driften av Odals Værk.

Fra 1900 var Johannes Bay daglig leder og etter at Odals Værk aksjeselskap ble stiftet i 1924 var han disponent og bedriftsleder. Bay avtrådte som disponent og flyttet fra Odals Værk i 1935.

Odals Værk fikk etter hvert store økonomiske problemer og på slutten av 1920-årene og begynnelsen av 30-årene, dette medførte at bryggeriet ble nedlagt og man solgte utstyret til Oslo-bryggeriene, samtidig solgte de også bryggerirettighetene.

## Perioden 1935-1947

Helge Berger Opsahl ble disponent på Odals Værk fra 1936, man drev skog og avvirket mye da det var høyere priser og store tømmerreserver. Dette samtidig med at verket forpaktet bort gården fra 1935 og leide ut butikken som var fra Neumanns tid. Bryggerikjelleren sto tom og ble i et par år benyttet som mottak for skogsbær. Tønner ble lagret i kjelleren før de ble sendt til Oslo.

Under krigen var det stor aktivitet på skogen. Verket var pålagt å drive ut tømmer og sagbruket var pålagt å skjære ekstra mye til okkupasjonsmakten.

Foto av den første driftsbygningen, Scheen, Riksantikvaren, ca. 1922.



## Verksamfunnet

Ved Odals Værk utviklet det seg et helt eget samfunn med selvstendig økonomi, eget forsynings-system, egne rettsregler og eget skole- og fattigvesen. Arbeidet ved verket kan deles opp i to kategorier: Fagarbeid og grovarbeid. Fagarbeiderne var for det meste svenske, mens grovarbeidet som ikke krevde fagkunnskap ble gjort av odølinger og nabosokninger. Grovarbeid kunne være malmbryting, vedhogging, kjøring og lignende. Det ble årlig betalt en fattigskatt av alle som arbeidet på verket. I 1782 var tallet betalende arbeidere 111. Pengene gikk til fattige, gamle og arbeidsudyktige. Odals Værk hadde også eget skolehus og skoleholder.

I 1800 fikk Neumann tillatelse til å drive handel på Odals Værk, i den nordre fløybygningen kalt Meieribygningen. Butikken var i drift frem til 1953 og var primært beregnet for verkets ansatte, men i praksis var det flere som handlet der. Det var meieri hvor arbeiderne kunne kjøpe melk. I andre etasje var det leilighet for verksforvalteren og et salmakerverksted. Etter hvert ble arbeiderboligene på malmplassen avviklet og de fleste fikk seg hus på små rydninger oppe i skogen. All lønn ble utbetalt som proviant i proviantmagasinet på verksplassen. De fikk utlevert mat, men også sko og klær. Kornet ble delt ut ved kornmagasinet og videre måtte alle gå til kvernen for å betale kverntoll.

## Skogbruk og teglverk

Sagbruket ble etablert i Neumanns tid. I mange år var det vannhjuldrift. Med dampmaskinenes inntog til Norge ble det bygget damdrevet sagbruk som var i drift frem til 1953, da det ble bygget et nytt sagbruk på den gamle damsgtomta. Under første verdenskrig var det høykonjunktur og i 1919 var det uvanlig høye tømmerpriser. Det ble bygget en koie nord på skogen kalt Værkenskoia, den ble brukt til hogst og lunning av tømmeret i 1919. Koia falt sammen i 1990-årene. Prisene falt og tømmeret ble liggende i skogen, og ble etter et par år solgt som billig ved. Fra 1936 begynte tømmerprisene å stige. Dette sammen med store tømmerreserver i skogen gav stor avvirkning fra 1936-39. Det ble drevet snauflatehogst. Etter krigen ble det bygget veier for motorisert transport av tømmeret.

Odals Værks teglverk var som nevnt i drift allerede i 1820 og også så sent som i 1930-årene. Kapasiteten var 0,6 mill. enheter pr. år, med en arbeidsstyrke på tjuefire mann i sommersesongen og 9 i vinterhalvåret. Verket var lite utviklet maskinelt. Siste takstein ble brent på Fulusagen teglverk i 1947.

Foto: A.N.N., Riksantikvaren, 1941.





## Brenneri og bryggeri

Etter at jernverket ble lagt ned, ble det satset på andre virksomheter som sagbruk, mølle, teglverk, bryggeri og frørenseri. I alle tilfellene brukte man maskiner drevet av fossekraft. På den gamle jernverkstomta ble det på 1840-tallet bygd et brenneri som senere ble et bryggeri. Bryggerianlegget ble ombygd og utvidet flere ganger, blant annet under ledelse av arkitekt Schüssler i 1877. Bryggeribygningen ble med sine fem etasjer et ruvende skue mellom Verkensåa og berget i øst. Rett ved siden av bryggeribygningen ble det i 1858 oppført et stort bindingsverkshus som rommet skolestue, boliger, kornlager og bøkkerverksted der man monterte og reparerte tønner.

Huset fikk navnet Bryggerigangen fordi det opprinnelig gikk to lange ganger tvers igjennom bygningen. Gjennom disse gangene kjørte man med hest og kjerre for å slippe isblokker ned i den 400 kvadratmeter store kjelleren under Bryggerigangen og deler av bryggeriet. I kjelleren lagret man drikke fra bryggeriet før det ble solgt. Bryggeriet produserte limonade, vørterøl, bayerøl og bakkøl både for salg innenlands og for eksport, blant annet til Tyskland og Storbritannia. I mange år var det en mineralvannfabrikk tilknyttet bryggeriet.

Vannet til bryggeriproduksjonen ble hentet fra en brønn i parken (brusbrønnen på folkemunne). Vannet i Fløyta var ikke egnet pga. at jernet ga vannet en brunfarge. Produksjonen var på det meste én million flasker i året. I tilknytning til bryggeridrifta bygde man i 1898 distriktets første kraftverk for elektrisk kraft. Det ble lagt rørgate fra Fløyta.

Før turbinen var det gassbelysning på Odals Værk og gassen lå i en steinkjeller 25 meter nord for hovedbygningen. Bryggeriet ble nedlagt i 1933. Et moderne sagbruk ble bygd på 1950-tallet og nedlagt i 1984. Etter dette har det ikke vært noe industrivirksomhet på Odals Værk.

Foto av Arne Nygård-Nilssen, Riksantikvaren, 1941.

## Industrien etter jernverkstiden

Utenom jernverket har virksomheten omfattet sagbruk, mølle, teglverk, bryggeri og frørenseri. I alle tilfellene brukte man maskineri drevet av fossekraft. De fleste ansatte bodde på arbeiderbruk og husmannsplasser spredt rundt i skogene på verket. I alt var det 65 slike plasser på Odals Værk. Fraflyttingen startet før 1900-tallet men de fleste var bebodd til etter 1945.

På den gamle jernverkstomten ble det på 1840-tallet bygd et brenneri som senere ble et bryggeri. Bryggerianlegget ble ombygd og utvidet flere ganger, blant annet under ledelse av arkitekt Schüssler i 1877. bryggeribygningen ble med sine fem etasjer et ruvende skue mellom Verkensåa og berget i øst. Rett ved siden av bryggeribygningen ble det i 1858 oppført et stort bindingsverkshus som rommet skolestue, bolig, lager og verksted. Huset fikk navnet *Bryggerigangen* fordi det opprinnelig gikk to lange ganger tvers gjennom bygningen der man kjørte med hest og kjerre for å slippe isblokker ned i den store lagerkjelleren under bryggeriet.

Limonade, vørterøl, bayerøl og bokkøl ble produsert både for salg innenlands og for eksport. Produksjonen var på det meste en milliard flasker i året. Bryggeriet ble nedlagt i 1933. Et moderne sagbruk ble bygd på 1950-tallet, og nedlagt i 1984. Etter dette har det ikke vært noen industrivirksomhet på Odals Værk. I noen av bygningene på gården er det siden drevet kulturvirksomhet og omvisninger for turister.



Foto: Tu-Uyen Phan-Nguyen, Riksantikvaren.



Foto: Tu-Uyen Phan-Nguyen, Riksantikvaren.



Foto: Erle Austrheim, Riksantikvaren.

## Husmannsplasser

Siden jernverkstiden var det husmannsplasser og arbeiderbosteder i skogene rundt Odals Værk. I alt var det 45 registrerte husmannsplasser og 25 arbeiderbosteder. De fleste lå rundt verket og ned mot Fulusagen hvor mølla lå. Fraflyttingen startet rundt 1900, men de fleste var bosatt helt frem til 1945.

I skogen er det også tre skogskoier fra krigens dager som i dag leies ut som jakthytter.

I tillegg er det en jaktvilla (Granbergvillaen) som ligger på det høyeste sted på eiendommen hvor man kan se helt til Romerike og Oslo på klare dager.

Foto: Finn Aasum, ukjent årstall.





## Fredningen av 1941

Med hjemmel i lov om bygningsfredning av 3. desember 1920 § 2 annet ledd, fattet det daværende Kultur- og folkeopplysningsdepartementet 14. mai 1941 vedtak om fredning av hovedbygningen og 2 murbygninger. Vedtaket ble tinglyst 7. oktober 1941.

Fredningen gjelder følgende bygninger:

- Hovedbygning, bygningsnr. 153330921 (Kulturminne-ID 86269-1).
- Søndre murbygning, bygningsnr. 153330905 (Kulturminne-ID 86269-2).
- Nordre murbygning, bygningsnr. 153330891 (Kulturminne-ID 86269-3).

Fredningen omfatter bygningenes eksteriør og interiør og inkluderer hovedelementer som planløsning, konstruksjon, materialbruk og overflatebehandling, samt detaljer som vinduer, dører, gerikter, listverk, ildsteder og fast inventar (skap, ovner m.v.). Fredningen omfatter ikke løst inventar (som f.eks. løse møbler) og løsøre i bygningene.

Formålet med fredningen er å bevare hovedbygningen med frittstående sidefløyer som et bygningshistorisk og kulturhistorisk viktig eksempel på stilidealer og andre kulturimpulser i et norsk verksmiljø i annen halvdel av 1700-tallet.

Foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren, 2018.



## Beskrivelse av hovedbygningen og sidebygningene

Hovedbygningen er i to etasjer oppført i 1767 i en laftet tømmerkonstruksjon, kledd utvendig med panel.

Huset er tegnet av Brede Rantzau. Bygningens imponerende og elegante fasade mot gårdsplassen understreker dens representative funksjon.

Bygningen regnes som et av hovedverkene i 1700-tallets rokokkoarkitektur i Norge. Bygningen har Norges lengste svalgang, et høyt valmtak og kolonnaderekker i begge etasjene mot gårdsplassen. I andre etasje finnes en praktfull festsal utstyrt med brystpanel, vakre dører, beslag og malte overstykker til dørene.

Vest for hovedbygningen oppførte Neumann i 1799-1800 to store mursteinsbygninger. Murbygningene i empirestil, er gulmalte og dannet frittstående "fløyer" av hovedbygningen. Den ene var kontorbygning med en stor sal i andre etasje. Det andre inneholdt bryggerhus, landhandel, meieri og boliger for ansatte.

Foto: Linn Brox, Riksantikvaren , 2020 .



## Historisk foto av Odals Værk, 1947



Flyfoto fra Widerøe, ca. 1947.

"Odals verk dei kallar i Søre Odalen, er ein av landsens fagraste og beste gardar, og saa vel vaksi med hagar og lystskogar og veglundar at det er eit sant herresæte, like hugsamt å leva som døy paa."

Fra "Ferdaminne fraa Sumaren 1860" av Aasmund Olavsson Vinje.

Foto: Skarnes foto, Ukjent dato



## Uteområdene ved Odals Værk

Kulturhistorisk viktige grøntanlegg ved Odals Værk er Privathagen på østsiden av hovedbygningen og parken i forlengelsen av denne, tun og hage med speildam/karussdam på vestsiden av hovedbygningen, samt skogsparken i åsen vest for gårdsbebyggelsen. Alleen langs den tidligere innfartsveien til tunet, inngår i fredningen. I tillegg har grøntarealene ved husmannsplassen Nordre Vika stor kulturhistorisk verdi som et eksempel på en husmannshage.

Andre uteområder med store kulturhistoriske verdier er gårdsplassene, elva Verkensåa, arealene øst for Verkensåa, arealene langs elva, og området mellom elva og Bryggerigangen.

Innenfor disse arealene er det veier, dammer og demninger, samt andre konstruksjoner/strukturer som murer og steingjerder, elementer som monumenter m.m. av stor kulturhistorisk verdi og som fredes.

For å bevare virkningen av Odals Værk i landskapet områdefredes etter kml § 19, deler av innmarka, utmarka og størsteparten av vannet Fløyta. Den oppdyrkede innmarka ligger i tilknytning til gårdsbebyggelsen, på begge sider av opprinnelig gårdsvei. Området omtalt som utmark, omfatter areal nord og vest for garasjen (bygningsnr. 153330840), samt arealer tidligere benyttet til sagbruksdrift på østsiden av Verkensåa, bl.a. Sagberget og bekken ned til og området ved den gamle oppgangssaga. Det samme gjelder uteområdet ved husmannsplassen Midt Vika. Sør for fylkesveien ved redskapsboden, ligger et tidligere oppdyrket hagebruksareal som også inngår i områdefredningen. I tillegg er det satt av en sone på 10 m på utsiden av støttemuren på sørsiden av fylkesveien, for å bidra til å sikre muren mot skader.

Den tidligere jernverksdriften ved Odals Værk var knyttet til vassdraget, og bebyggelsen ble dermed lokalisert rundt Fløyta og Verkensåa. Fløyta er et sentralt element i landskapet og området, samtidig som det binder sammen gårdsbebyggelsen med husmannsplassene og arealene med tidligere virksomhet knyttet til vassdraget. På øya som også inngår i områdefredningen, har det tidligere stått et badehus/lysthus.



Lysthuset i Privathagen/parken ved Odals Værk (øverst), og utsikt over Fløyta mot hovedbygningen sett fra Midt Vika (nederst). Foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren, 2021.

# Grøntanlegg fredet etter § kml 15

## Hagene og tunet ved hovedbygningen

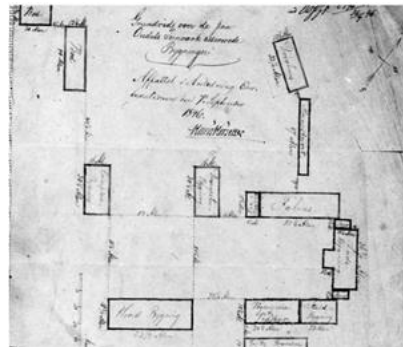
Den eldste tilgjengelige dokumentasjonen av grønntanleggene er et gårdskart fra 1847.<sup>1)</sup> Kartet viser en stor hage/park i landskapsstil, på øst og sørsiden av hovedbygningen. Hagen hadde den gang slyngende spaserveier og strakte seg forbi dagens fylkesvei.

På kartet er det lengst sør i hagen markert en liten bygning med ukjent funksjon. Det kan ikke være den åttekantede kinesiskinspirerte hagepaviljongen som tidligere sto i akse med hovedbygningen, for den ble flyttet lengre opp i hagen i Grünings periode ved Odals Værk (1823-1842). Den første grunnmuren til hagepaviljongen er fremdeles intakt. Det eksisterer også en støttemur / et steingjerde sør for hagen, med tilsvarende form som vist på gårdskartet. Muren har sannsynligvis avgrenset hagen mot innmarka nedenfor. Paviljongen med støttemur ut mot oppdyrkede arealer kan ha gitt området en karakter av «ferme ornée» - en forskjønnet gård. Støttemuren kan ha fungert som en «aha»<sup>2)</sup>.

Anleggets hovedakse mot sør ser ut til å ha hagepaviljongens tidligere plassering som midtpunkt. Den andre hovedaksen går i øst-vestlig retning. Kart viser at hovedbygningen forholder seg til tunet, speildammen/karusdammen og skogsparken i vest, og det sirkelrunde lindelysthuset og skråningen ned mot elven i øst.



På dette fotografiet sees taket på kjeglebanen bak stakittgjerdet som avgrenser hagen vest for hovedbygningen. Ukjent datering. Foto: Riksantikvaren.



Utsnitt av situasjonsplan over Odals Jernværk, fra 1846. Drivhuset og Haveskuret sees øverst til høyre. Hovedbygningen nederst til venstre. Foto: Digitalt Museum.

Hovedaksene med nevnte elementer, kan stamme fra samme periode som oppføringen av hovedbygningen, nærmere bestemt i Iver Hansen Neumanns tid ved Odals Værk (1764-1823). M. Bruun antyder at hagen som Neumann fikk anlagt, opprinnelig fulgte en geometrisk form, en form som på det tidspunktet var rådende, og at landskapsparken som vist på gårdskartet fra 1847, dermed har blitt anlagt på et senere tidspunkt.

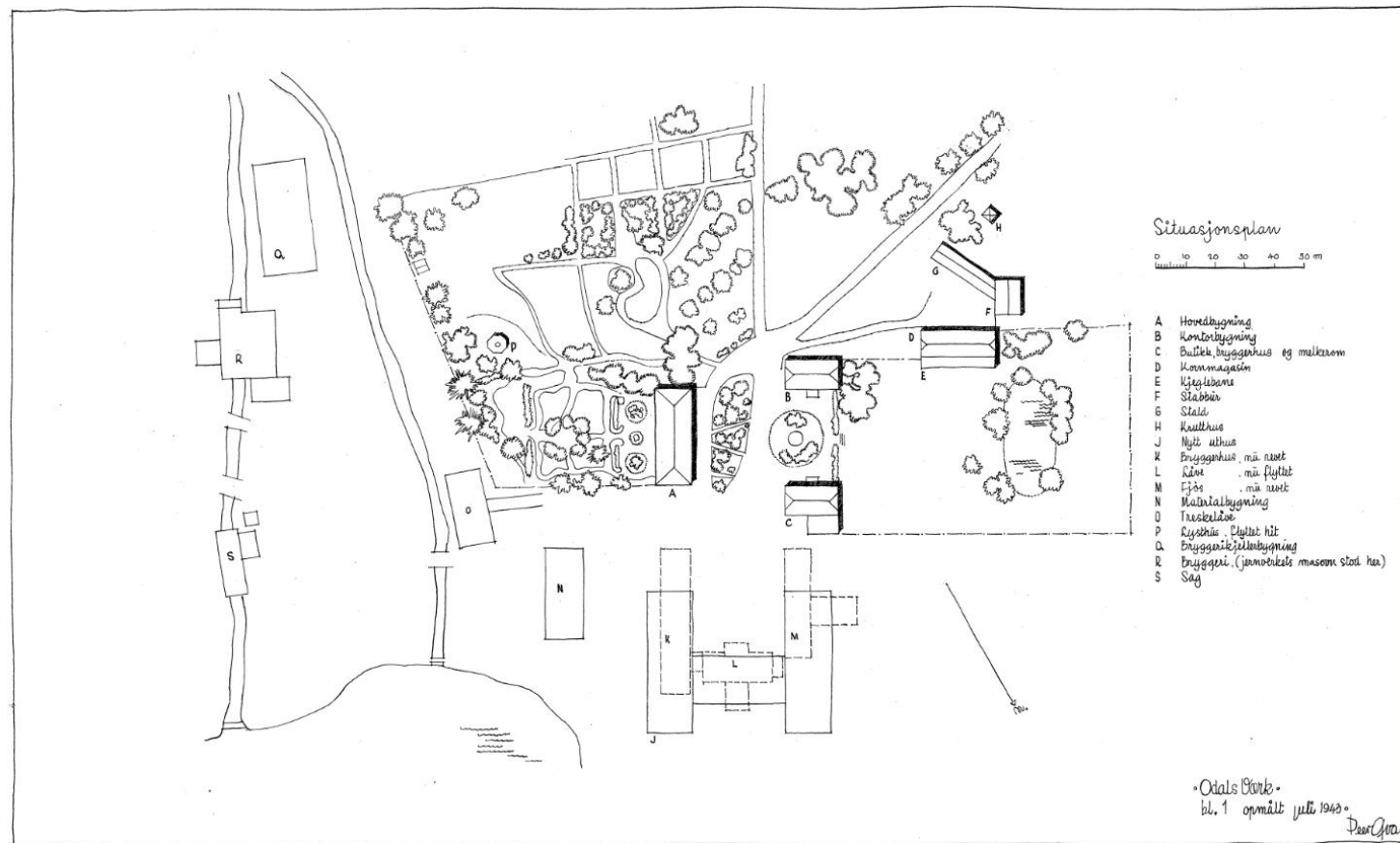
Hagen med speildam/karusdam vest for hovedbygningen er ikke markert på gårdskartet fra 1847. Dammen skal imidlertid være anlagt i 1820-årene av Grünung. En situasjonsplan fra 1846 - «Grundrids over de fra Oudals Jernværk assurerede Bygninger» - viser plasseringen av et drivhus og en hagebod («Haveskuret») nær denne hagen. Drivhuset er plassert på nordsiden av hagen og det langstrakte «Haveskuret» ved siden av drivhuset. Plasseringen av disse to bygningene indikerer at det har vært dyrket nytte-/prydvekster på arealene vest for hovedbygningen. I senere tid har det stått et andehus/hønsehus i samme område. Grunnmuren etter andehuset/hønsehuset kan fremdeles sees. I dag er denne hagen en ren prydhage med store grasflater som avgrenses mot resten av vesthagen av en rekke med busker på linje med Meierbygningen.

Grünings kone Johanne Eleonore Turretin skal ha vært spesielt interessert i hage og park. Hun fikk plantet lindetrærne som står rundt hovedbygningen, samt en askeallé fra krutthuset og 600 m nedover veien til portnerboligene.

En kjeglebane lå tidligere i hagen ved speildammen/karusdammen. Et eldre foto viser mest sannsynlig taket på kjeglebanen i forlengelsen av søndre sidefløy kalt Kolonien. På en situasjonsplan fra 1943 er kjeglebanens plassering forskjøvet sammenlignet med fotografiet. Kjeglebanen stammer sannsynligvis fra 1700-tallets hage.

- 1) Deler av kartet er gjengitt i rapporten *Nytt liv i gamle hager. Registrering av historiske hager i Hedmark*, 2012.
- 2) Mur e.l. som danner et stengsel/barriere for inntrenging, men som samtidig bevarer opplevelsen av landskapet.

*Situasjonsplan over Odals Værk, 1943.*



Situasjonsplanen fra 1943 viser Privathagen med spaserveier, lindelysthus og runde bed. Senere ble Privathagen omlagt til en mer formel stil. Sør for hovedbygningen er arealene benyttet til produksjon av nyttevekster.

Planen viser at hagen vest for tunet var innhegnet på dette tidspunktet. Speildammen/karusdammen er markert med en tydelig oval form. I M. Bruuns situasjonsplan av Odals Værk fra 1962, er imidlertid speildammen/karusdammen vist som en rektangulær dam. Flere trær omkranser dammen. De fleste av trærne er i dag borte.

Som Quams plan viser, eksisterte kjeglebanen fremdeles i 1943. Den er på situasjonsplanen tegnet inn nord for kornmagasinet.

Foran hovedbygningen, på tunet, er det tegnet inn en oval rabatt med gangveier og lignoser, og mellom fløybygningene ligger et sirkelrundt areal med et vannanlegg i midten. Tunet avgrenses mot hagen med en støttemur og en midtstilt trapp. Anlegget ligger i den øst-vestlige akse med hovedbygningen.

Fram til 1960-tallet gikk hovedveien gjennom tunet ved Odals Værk. Veien sees øverst til høyre i planen. Trærne i den delen av alleen som er med på planen, er markert.

Situasjonsplanen over Odals Værk fra 1943 er oppmålt og nedtegnet av Peer Qvam.

*Tunet*



Tunet med det sirkelrunde arealet med et sentrert damanlegg, foran, og den ovale rabatten bak, slik det framsto i 2018.  
Foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.



Tunet med det sirkelrunde arealet med sentrert damanlegg og statue.  
Utsikt langs sentralaksen mot vest, mot åsen med skogsparken.  
Foto: Linn Brox, Riksantikvaren, 2020.



Tunet slik det framsto i 1952.  
Foto: Halvor Vreim, Riksantikvaren.



Tunet med den ovale rabatten foran hovedbygningen.  
Foto: Halvor Vreim, Riksantikvaren, 1939.



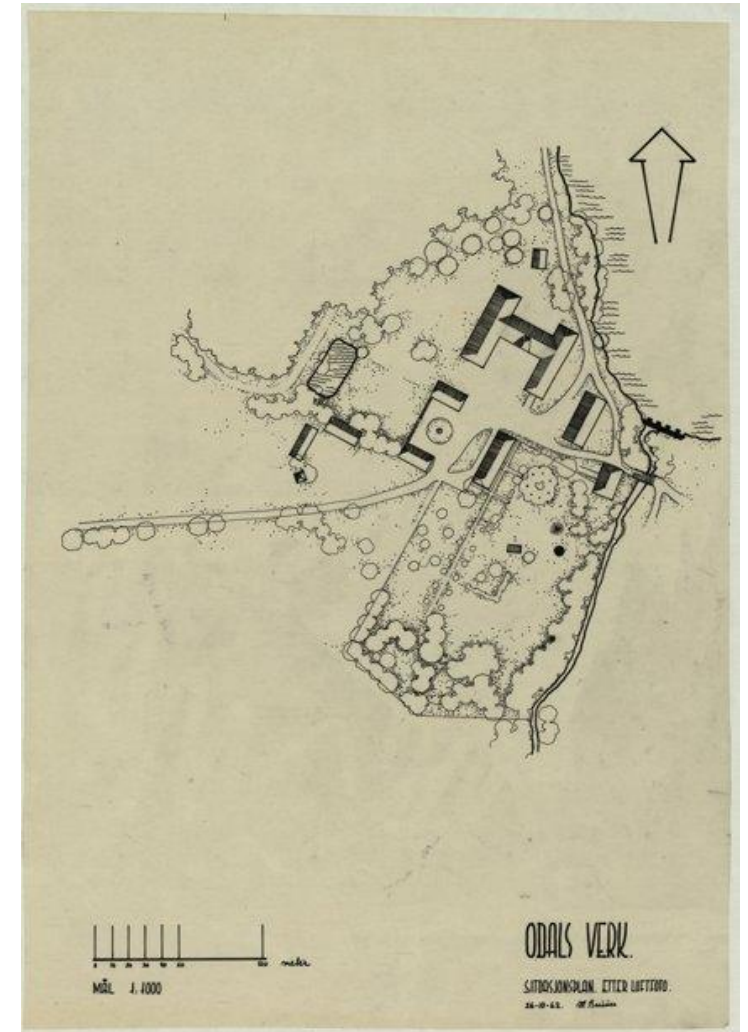
### Privathagen

Privathagen ble omlagt til en hage i nyklassisistisk stil rundt 1950. Anlegget fikk geometriske former, terrasser og trappeanlegg. Aksen i nord-sør retning ble forskjøvet noe mot øst, og går nå ned mot et solur via en trapp i terrassemuren, videre gjennom frukthagen og litt til siden for den gamle grunnmuren til hagepaviljongen. Planene for det nye anlegget ble utarbeidet av Sigrid Hotvedt.

Magne Bruun utarbeidet i 1962 en situasjonsplan basert på flyfoto, over Odals Værk. Den viser at Privathagen ble omlagt etter Sigrid Hotvedts plan, men at hagen etterhvert ble noe forenklet. Situasjonsplanen viser at veien inn til tunet på dette tidspunktet kun har én rekke med trær. Dammen er markert med rektangulær form og avrundede hjørner.

Hageplanen for Privathagen ved Odals Værk ble i 1944 utarbeidet av Sigrid Hotvedt, født Jahnsen. Året etter giftet hun seg på nytt og tok navnet Brevik. Sigrid arbeidet i hagearkitekt-firmaet Norske hager i perioden 1936-43. Først i 1944 startet hun som selvstendig hagearkitekt. I 1947 vant hun andrepremien i omlegging av Tøyen Botaniske hage. Ettersom det ikke ble utdelt en førstepremie, fikk hun også oppdraget om å sette planen sin ut i livet.

Sigrids søster Aagot Jahnsen (1902-1979) var gift med Helge Berger Opsahl (1895-1979) som var medeier og disponert for gården og Aktieselskabet Odals Værk.



### *Privathagen*

Fotoene viser Privathagen på østsiden av hovedbygningen. Til venstre sees hagen før omleggingen. De to fotoene til høyre viser den nye terrassehagen i nyklassisistisk stil. Farge fotografiet viser situasjonen i 2020.



Foto til venstre:  
May Britt Håbjørg, Riksantikvaren, 2020.



Foto: O. L. Scheen, Riksantikvaren, 1922.



Foto: Halvor Vreim, Riksantikvaren, 1952.



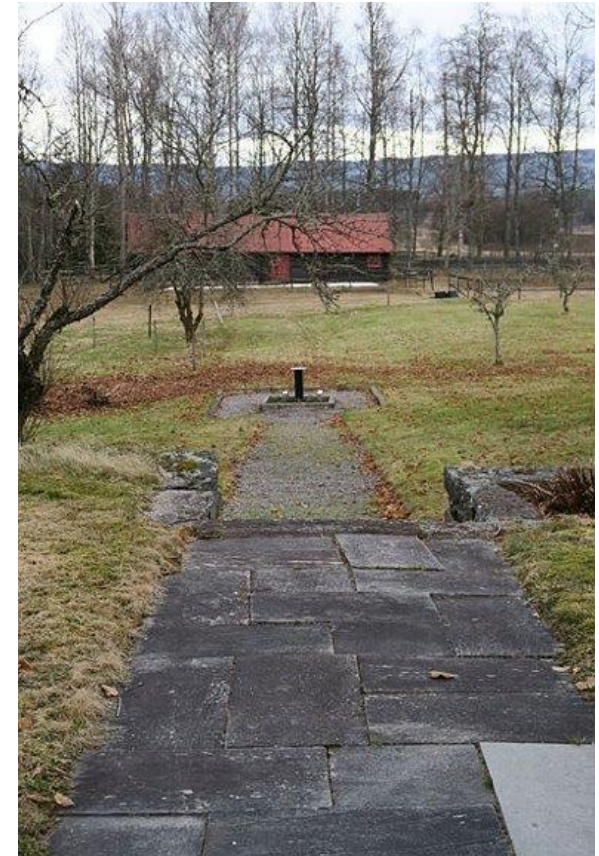
Foto: Halvor Vreim, Riksantikvaren, 1952.

## Hagene og tunet ved hovedbygningen

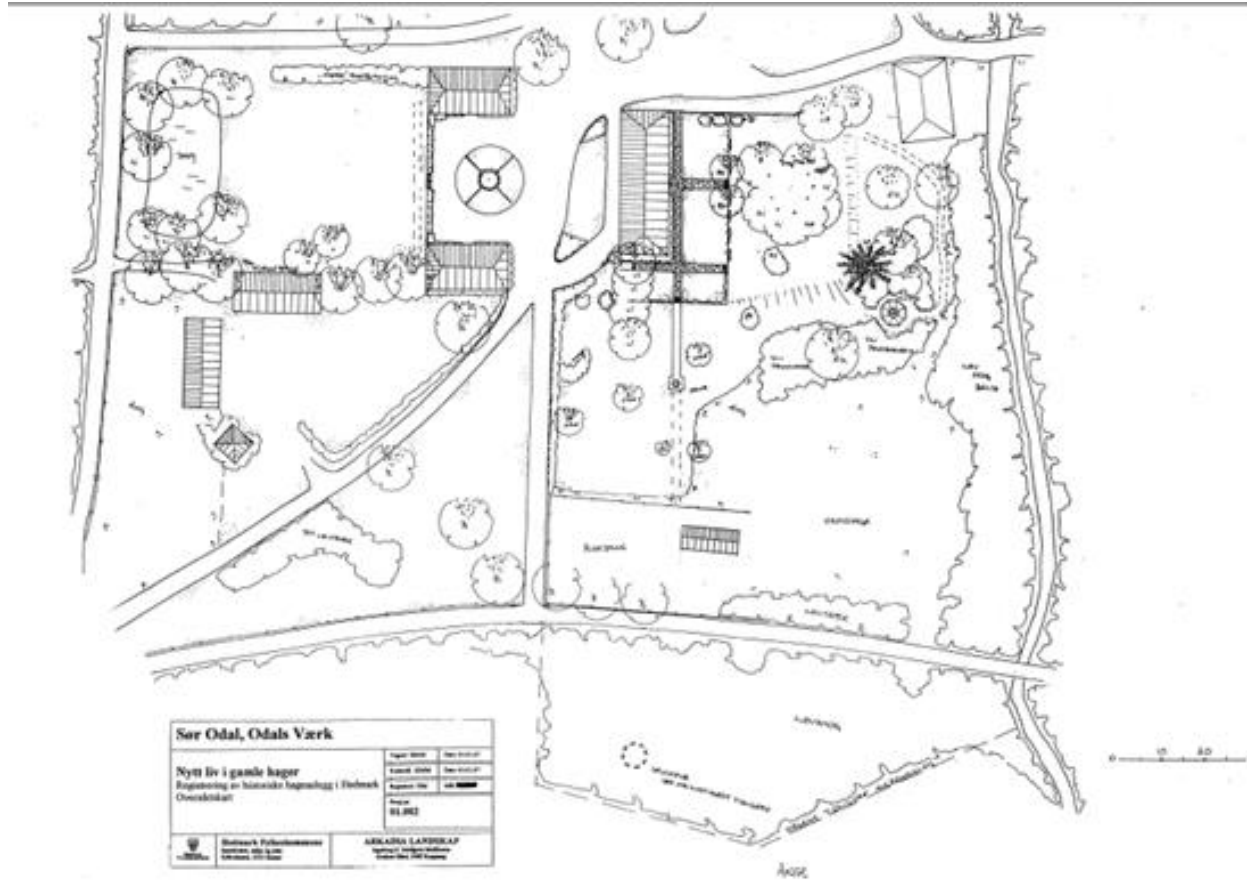
### *Privathagen*

Til venstre sees restene av lindelysthuset med sitteplassen, sett fra området ved Verkensåa (øverst) og fra hovedbygningen (nederst). De sørligste arealene som tidligere ble benyttet til produksjon av nyttevekster, er vist i midten. Restene av frukthagen sees på det nederste bildet. Aksen fra hovedbygningen og ned mot soluret er vist på fotoet nederst til høyre, mens bildet ovenfor viser den hellelagte gangveien langs hovedbygningens gavlvegg.

Alle foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.



*Situasjonsplan utarbeidet av Arkadia Landskap, 2007.*



Situasjonsplanen utarbeidet av Arkadia Landskap i 2007, viser de samme hovedtrekkene som M. Bruuns situasjonsplan fra 1962. En vesentlig endring er fylkesveien som nå skjærer gjennom den sørligste delen av hagen sør for hovedbygningen. Arealene med fundamentene etter lysthusets opprinnelige plassering og støttemuren som avgrenset hagen, er nå skilt fra resten av grøntanlegget.

Den gamle veien inn tunet er i dag lite brukt, da det ble anlagt en ny gårdsvei på vestsiden av hagen med speildam/karusdam, med innkjøring til driftsbygningene nord for dammen, omtrent da fylkesveien ble anlagt.



Widerøes flyfoto av Odals Værk, ca. 1947.

Bildet viser Privathagen for omleggingen til en nyklassisistisk stil rundt 1950, og den sørligste delen av hagen før ny fylkesvei ble anlagt. Husmannsplassene Nordre Vika og Midt Vika sees på motsatt side av Fløyta, i øvre bildekant.

## Skogsparken

I åsen nordvest for gårdsbebyggelsen ligger et i dag skogvokst areal med parkmessig anlagte elementer. Skogsparken omfatter flere kilometer med spaserveier. Veiene slynger seg opp til toppen av en liten kolle, for deretter å svinge rundt kollen og ned igjen til gården. Spaserveiene er solid anlagt, med støttemurer i stein, og en stigningsgrad som gir den spaserende en uanstrengt og behagelig spasertur. Veiene er 2-3 m brede. På vei opp til kollen er det anlagt flere elementer som skal gi de spaserende opplevelser og underholdning underveis til toppen.

Spaserveiene har et felles start- og slutt punkt i forlengelsen av søndre fløybygning – Kolonien – på vestsiden av den nye gårdsveien/veien til det nye sagbruket. Ved å følge den østligste spaserveien passerer først en liten dam. Dammen ligger rett i aksen fra hovedbygningens fasade ned mellom de to pendantbygningene. På ved opp spaserveien passerer et punkt med utsikt over Fløyta mot husmannsplassen Nordre Vika. På toppen av kollen er det anlagt et lysthus i form av en "kaffegrotte".

En kaffegrotte er en plass som ligger litt lavere enn omgivelsene, slik at de besøkende blir beskyttet mot vind. Dette elementet er kjent fra Skåne i Sverige, der kaffegrotter ser ut til å ha blitt etablert ved store bondegårder som hadde litt mere påkostede hager. I Norge er kaffegrotter kjent ved et par gårder i Rendalen/Østerdalen i tillegg til anlegget ved Odals Værk.

Kaffegrotten ved Odals Værk synes imidlertid å være spesielt stor, med en ytre diameter på knappe 16 m og en indre på 5-6 m. De skånske kaffegrottene er gjerne omrammet av en steinmur, men det er ikke kjent hvordan anlegget ved Odals Værk er bygd opp. I dag er plassen gjengrodd av mose, lyng og annen vegetasjon, men strukturen er intakt.

Det er usikkert om det er Neumann eller Grüning som har æren for den parkmessige behandlingen av dette terrenget. Ved folketellingen i 1801, i Neumanns periode ved Odals Værk, er det imidlertid registrert en svensk gartner, Anders Diurgreen, ved Odals Værk.

Skogsparken omfatter arealet nord og vest for gårdsbebyggelsen. Kartet til høyre viser stier/spaserveier slik de er markert i kartet i dag.

Fotografiet nedenfor viser kaffegrottens struktur, med en sirkelrund voll og inngang/utgang midt i bildet.

Foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.



## Skogsparken

Til venstre: Liten anlagt dam langs spaserveiene I skogsparken.

I midten: Utsikt til husmannsplassen Nordre Vika fra utsiktspunktet på vei opp til kaffegrotten.

Til høyre: Spaserveien slik den framstår i dag med støttemurer i stein.

Foto til venstre: Linn Brox, Riksantikvaren.

Foto i midten og til høyre: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.



## Hagen ved husmannsplassen Nordre Vika

I dag er det ingen tydelig avgrenset pryd- eller nyttehage å se ved husmannsplassen Nordre Vika. Rundt husveggene står det imidlertid buskroser med spiselige nyper og eldkvede som har frukt som kan nyttes i matlagingen. Et par bærbusker (*Ribes* sp.) står fritt og tilsynelatende tilfeldig plassert på østsiden av huset. Det er også rester av prydplanter som bl.a. syrin og skogskjegg.

Foruten restene av hageplantene som finnes rundt huset, er det ikke funnet informasjon om hvordan hagen så ut tidligere. Ettersom vi har få fredete husmannsplasser, er hagen med sine typiske hageplanter til pryd- og nytte, av stor kulturhistorisk verdi som et eksempel på en hage ved en husmannsplass.



Nyttevekster som bærbusker (øverst til venstre), eldkvede (øverst, to fra venstre) og buskroser (nummer to fra høyre), og prydvekster som syrin (nederst, to fra venstre) og skogskjegg (til høyre) vokser fremdeles i hagen ved Nordre Vika.  
Alle foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.



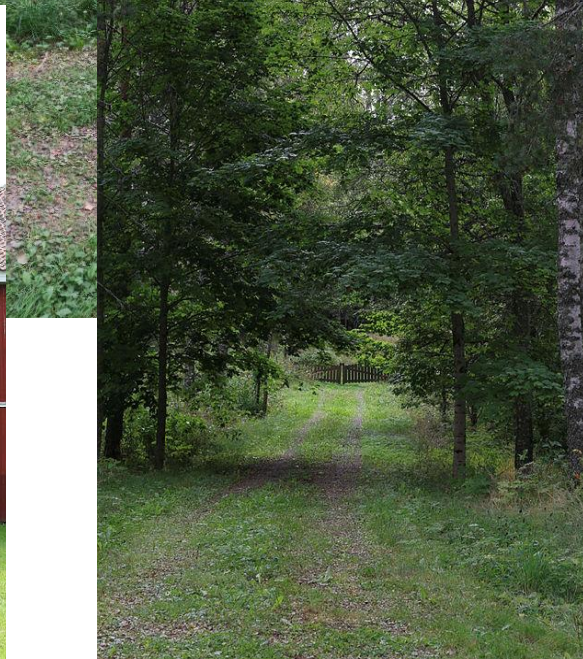
## Alleen og den historiske veien

Den tidligere hovedveien gjennom Odals Værk passerte brua over Verkensåa ved treskelåven (nederst til venstre), og gikk videre sørøstover forbi restene av den gamle oppgangssaga (nederst til høyre).



Foto til venstre: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.

Begge foto nedenfor: Cathrine Skrederstuen, Riksantikvaren.



Askealleen strekker seg i dag fra portstolpene og nordøstover opp til krutthuset. Foto: Cathrine Skrederstuen, Riksantikvaren.



Askealleen sett fra tunet mot sørvest. Foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.

Omkring år 1700, samtidig som verket ble etablert, ble hovedveien fra Christiania til Vinger Leir anlagt over tunet på Odals Værk. Denne veien fungerte som riksvei fram til en nyere vei ble anlagt fra Sander til Øiset langs Glomma.

Fra portstuene som nå er revet, kom veien sør-vestfra inn mot tunet, videre gikk den gjennom tunet og over brua ved treskelåven, før den dreide sørøstover og videre i retning Kongsvinger.

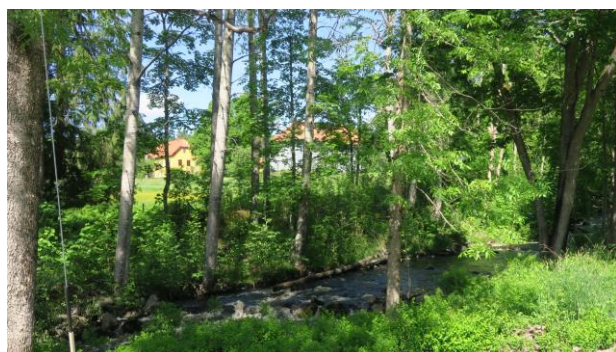
Alleen gikk tidligere fra tunet og 600 m ned til de nå revne portstuene. Nå går ikke alleen lenger enn til portstolpene.

På 1960-tallet ble veien lagt utenom gårdsbebyggelsen, men på en slik måte at den skar gjennom den søndre delen av hagen sør for hovedbygningen.

Omtrent samtidig ble det anlagt en ny vei til driftsbygningene og det nye sagbruket på nordsiden av Fløyta.



## Arealene ved Bryggerigangen og langs Verkensåa



Arealene langs Verkensåa er i dag grodd til med trær og krattvegetasjon som sammen med Verkensåa skiller og skjærer Privathagen fra grøntarealene ved Bryggerigangen (foto til venstre nederst). På vestsiden av elva lå det tidligere et badehus som er vist på et maleri av Ole Vika. Maleriet henger ved Odals Værk (utsnitt av maleri øverst til venstre). Ole Vika var født og oppvokst på husmannsplassen Søndre Vika. Siden bodde han i en leilighet på Bryggerigangen. Ved Bryggerigangen ligger i dag en liten nyttehage som benyttes av leieboerne ved Odals Værk. Fotoet i midten øverst viser nyttehagen sett mot nord, mens fotoet nedenfor viser området ved Bryggerigangen sett mot sør. Til høyre sees en mur langs en tidligere vei/plass ved Verkensåa. Alle foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.

## Konstruksjoner, strukturer og elementer

Innenfor grøntområdene som er fredet etter kml § 15, er det steingjerder og murer, dammer og demninger, andre konstruksjoner og strukturer, skulpturer og andre elementer, som også inngår i fredningen.

Fotografiene viser eksempler på disse. Øverst til høyre er en skulptur utført av Arne Durban, avbildet. Skulpturen står på tunet ved hovedbygningen. Det er flere skulpturer på og ved tunet. Støttemurene mellom sidebygningene, som skiller den vestlige hagen fra tunet, inngår i fredningen. Det gjør også støttemurene langs jordet ved krutthuset (foto nederst til høyre), murene i Privathagen, samt andre tilsvarende murer/gjerder innenfor fredningsområdet. Av spesielt stor kulturminneverdi er fundamentene til hagepaviljongen på sørsiden av fylkesveien, samt støttemuren/steingjerdet som avgrenser denne hagen mot jordet i sør (se foto nedenfor).



Til venstre: Muren/steingjerdet som avgrenser hagen sør for fylkesveien mot jordet. I midten: Fundamentene etter den første plasseringen av hagepaviljongen. Til høyre: Støttemurene langs jordet ved Krutthuset og garasjen. Til høyre over: Skulpturen på tunet.

Foto til venstre og i midten: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren. Foto til høyre: Cathrine Skredderstuen, Riksantikvaren.

## Konstruksjoner, strukturer og elementer

Reguleringsdammen ved utløpet av Fløyta inngår i forslaget til fredning. Andre strukturer som kan knyttes til driften inngår også, som vannuttaket som ledet vann til den gamle oppgangssaga som ligger i området fredet etter § 15. Restene etter selve oppgangssaga ligger i området fredet etter § 19.

Det er uklart om denne oppgangssaga var i bruk etter 1764, året som markerer starten på perioden som omfattes av forslaget til fredning. Restene etter oppgangssaga har imidlertid kulturhistorisk verdi sett i forhold til Odals Værks eldre historie, og bør derfor tas vare på.



Foto til venstre: Reguleringsdammen.  
I midten: Rester etter den gamle oppgangssaga.  
Til høyre: I forlengelsen av reguleringsdammens demning ligger uttaket til vannet som ble brukt til driften av oppgangssaga.

Alle foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.



## Arealer fredet etter §19

Innmarka i sør-vest, areal nord og vest for garasjen, store deler av vannet Fløyta, arealene ved husmannsplassen Midt Vika, Sagberget, samt områder øst for Bryggerigangen, inngår i forslaget til områdefredning etter kml § 19, sammen med et tidligere hagebruksareal ved redskapsboden med jordkjeller, på sørsiden av fylkesveien. I tillegg områdefredes en 10 m buffersone sørover fra steingjerdet/støttemuren som avgrenser den opprinnelige hagen sør for fylkesveien.

Fløyta er et sentralt element i landskapet og binder sammen gårdsbebyggelsen med husmannsplassene og arealene med tidligere virksomhet knyttet til vassdraget. Ett av formålene med fredningen er å bevare naturlige og anlagte utsikter innenfor anlegget. Flere av utsiktene av stor kulturhistorisk verdi knytter seg til vannet Fløyta som er områdefredet. Det gjelder bl.a. utsikter fra Skogsparken og over til husmannsplassene, og utsikter fra husmannsplassene over til gårdsbebyggelsen og vice versa. Det er derfor viktig å bevare Fløyta slik den ligger som et vannspeil midt i området. På øya i Fløyta, som også inngår i områdefredningen, har det tidligere stått et badehus/lysthus.

Tømmer som ble fløtet ned vassdraget til Fløyta, ble lagt opp på Sagberget. I dag er det ingen fysiske spor etter denne aktiviteten, men plassen har en immateriell verdi som knytter seg til historien om sagbruksdriften.

Området ved redskapsboden med jordkjeller sør for fylkesveien er områdefredet. I dag er arealet noe gjengrodd, men tidligere ble jorda benyttet av arbeidere/beboere ved Odals Værk, til hagebruk.

Det er også satt av en buffersone langs støttemuren/steingjerdet som avgrenser hagen på sørsiden av fylkesveien. Buffersonen strekker seg fra muren og 10 m sørover i innmarka. Hensikten med buffersonen er å sikre muren. Ordinær landbruksdrift, med unntak av skogbruksdrift, påvirkes ikke av denne buffersonen. Kulturhistorisk var utsikten fra hagepaviljongen der den sto tidligere, og ut over innmarka/beitemarka, av betydning for opplevelsen av gården som en "ferme ornée" (forskjønnnet gård).



Over: Sagberget med utsikt over Fløyta til husmannsplassene Nordre Vika og Midt Vika. Foto: Linn Brox, Riksantikvaren.

Til høyre: Areal nord for gårdsbebyggelsen, mellom veien til sagbruket og Fløyta. Foto: Cathrine Skrepperstuen, Riksantikvaren.



## Bygninger med fredning av eksteriør og interiør, jf. kml § 15

### Hagepaviljongen

Datering: ca. 1760-1770

Fredningsomfang: eksteriør og interiør

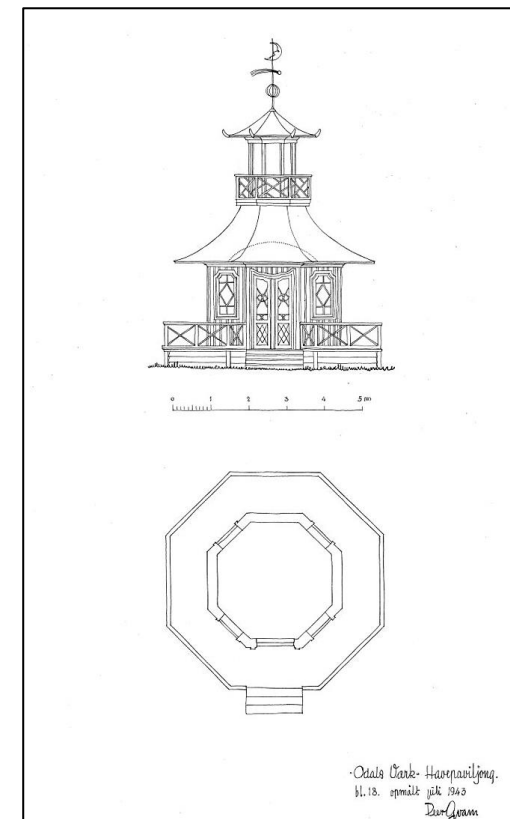
Hagepaviljongen er sannsynligvis oppført av Iver Hans Neumann i forbindelse med oppføringen av hovedbygningen i utpreget rokokkoarkitektur, og murhusene (fløybygningene Meieribygningen og Kolonien) på gårdstunet. Hagepaviljongen hadde opprinnelig plassering på nedsiden av veien, ca. 150 meter fra hovedbygningen og ble senere flyttet dit den står i dag. Grunnmuren på det opprinnelige stedet kan fremdeles sees i arealet syd for fylkesvegen.

Hagepaviljongen er oppført i kinesisk stil med en åttekantet grunnplan med pagodeaktig tårn, utsvunget tak og vannspyere i hjørnene. Dekorative detaljer og sprosseverket i vinduene gjengir kinesiske motiver.

På slutten av 1700-tallet var engelsk hagekunst sterkt påvirket av kinesisk hagekunst. På Drottningholm i Sverige hadde Kong Adolf Fredrik fått bygget flere hus i kinesisk stil for å overraske Dronning Lovisa Ulrika på bursdagen hennes i 1753. Norske handelsmenn hadde direkte kontakt med Kina. Det kan være herfra påvirkningen til en kinesisk hagepaviljong kom til Odals Værk.



Hagepaviljongen i 1922. Foto: Riksantikvaren.



Oppmålingstegninger av Peer Hafslo Qvam, Riksantikvaren, 1943.

## Hagepaviljongen - eksteriørbilder



Til høyre (med klokken): Originalt spir, vindu, dør, trapp og rekkverk, detalj av takrenne (ny).  
Foto: Erle Austheim, Riksantikvaren, 2019.



# Krutthuset

Datering: ca. 1760

Fredningsomfang: eksteriør og interiør

Bygning for lagring av krutt som ble brukt i gravene. Krutthuset er den eneste gjenværende bygningen som er direkte knyttet til jernverksdriften.

I gravene ble malmen drevet ut ved hjelp av fyrsetting: Fjellet ble varmet opp med ved, og varmen i seg selv sørget for at fjellet ble sprøtt og kunne hakkes ut. Krutt ble hovedsakelig benyttet når gravene skulle avsynkes, dvs. gjøres dypere. Det var både dyrt og farlig, og forårsaket mange ulykker. Huset er oppmurt i tegl og doble gråsteinsvegger. Ved en eksplosjon vil de tykke murveggene tåle trykket, mens taket blåses rett opp, og vil i stor grad forhindre skader i de nærmeste omgivelsene. Krutthuset skal i en periode hatt jerndør og fungerte da som fengsel i forbindelse med slagsmål ved gravene. I dag er det en jernbeslått tredør. God ventilasjon har gjort at også gulvet i bygningen er godt bevart. Taket har enkeltkrom uglasert taktegl. Kruttmagasinet brukes i dag til formidling av verkets historie.

Foto: Linn Brox og Erle Austerheim Riksantikvaren 2019, Oppmåling av Peer Hafslø Qvam, 1943.



## Kornmagasinet

Datering: 1799-1800

Fredningsomfang: eksteriør og interiør, skiller mellom kornbingene er fredet som større løst inventar.

Kornmagasinet ble oppført av Hans Iver Neumann og fungerte som stabbur, kornlager og korntørke helt frem til 1981.

Bygningen er i rød tegl fra eget teglverk. Det er luftluker med støpte jerngitter med jernluker plassert i symmetri på veggene. Halvvalmet tak tekket med enkeltkrum taktegl. Bygningen har kornbinger i to etasjer og loft over hele lengden av bygget. Lasteluker i gavlene. To labankdører i tre i første etasje som antas å være originale. Dørene har profilert fiskebenskledning og forseggjorte smidde nøkkelhullbeslag. Fire ankerjern i fronten og på bygget med årstallet 1799. Bygget har en lav natursteinsmur. Innvendig er alt treverk ubehandlet og innsiden av ytterveggene er hvitkalkede

Tilbakeført til opprinnelig interiør i 1984/1991

Kornmagasinet brukes i dag til formidling av verkets historie og utleie.

Foto :Tu-Uyen Phan-Nguyen, Riksantikvaren, 2019





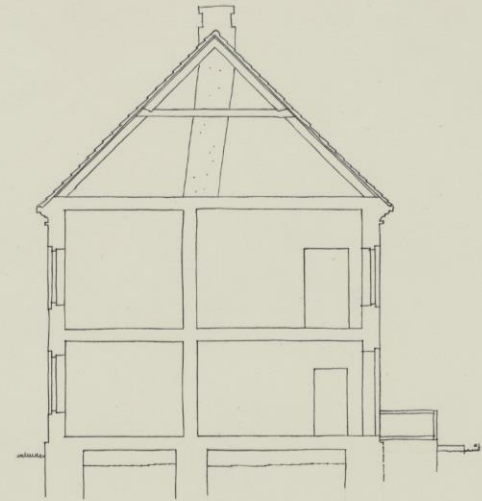
# Kornmagasinet – eksteriørbilder

Kornbygningen, oppmålingstegning av Peer Hafslø Qvam, 1943, Foto av Riksantikvaren 1941.

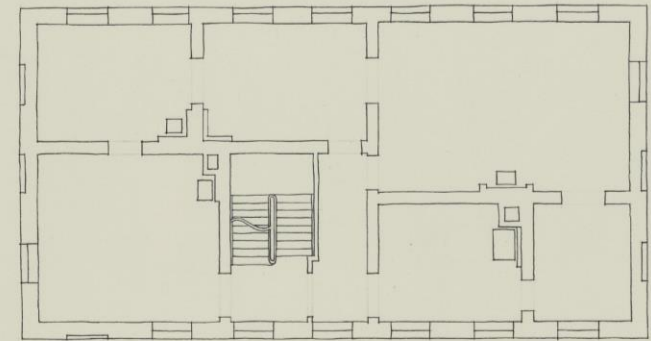


QPCARD 101 lv3

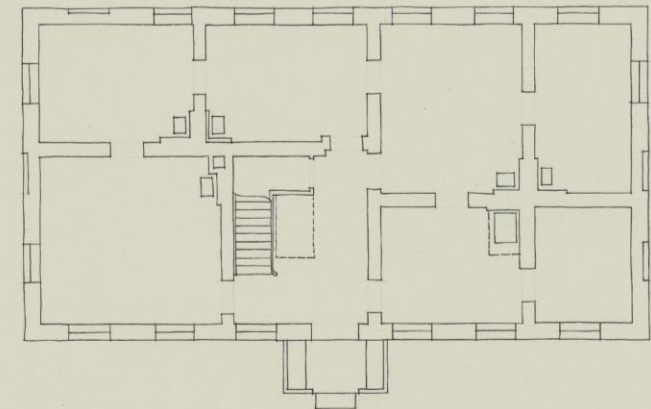
Snitt



2. etg.



1. etg.



0 1 2 3 4 5 6 7 8

## Treskelåven (frørenseri)

Datering: 1910

Fredningsomfang: eksteriør og interiør

Bygningen er brukt som frørenseri fra 1910 frem til 1946, der man rensset høyfrø for bøndene i Odalen og Vinger. Fastmontert utstyr til tresking og frørensing er bevart på treskelåven og er fredet som del av det faste inventaret.

Verkensåa renner på baksiden av treskelåven og driver vannhjulet. Det opprinnelig vannhjulet og vannrennene ble revet i 1950, men ble rekonstruert i 1984.

Bygningen har bratt valmtak og er oppført i nyempire med lektepantelet vegger. Tekket er tekket med enkeltkrum tegl. Det er fire dører med skodder i tillegg til låvedøra øverst for låvebrua.

Bygget har ikke takrenner. Bygningen har to etasjer og loft med låvebru inn i andre etasje. Detaljene er godt bevarte tempelgavler dører og vinduer. Muren er i kophogd naturstein.



Treskelåven, Alle foto: Riksantikvaren. Sannsynlig datering 1941.

Foto av treskelåven i 2020, de to neste sidene, Cathrine Skredderstuen, Riksantikvaren 2020.

Treskelåven – ekstrisbilder





## Bryggerigangen

Datering: 1858

Fredningsomfang: eksteriør og interiør. Utleieleiligheter er ikke omfattet av fredningen

Selve bryggeribygningen ble revet i 1990, sålen er synlig i forkant av Bryggerigangen. Bryggerigangen, som er en selvstendig bygning, ble reist av John Collet Bredesen på den gamle jernverkstomten der det tidligere var brenneri. Bryggerigangen har også blitt omtalt som Kjellerbygningen. Bygget ble tegnet og oppført av Johan G. Schüssler og var et av Norges største bindingsverkshus, bygget med tegl og takstein fra eget teglverk. Det ble ansatt en tysk bryggerimester.

Bryggeriet var i drift frem til 1933 og eksporterte øl til Tyskland og England. Ved nedleggelsen ble rettigheter og maskineri og utstyr solgt til Oslobryggeriene. I mange år var det også en mineralvannfabrikk tilknyttet bryggeriet. Vannet til mineralvannet ble hentet fra en brønn i parken ved hovedbygningen (på folkemunne kalt brusbrønnen). I 1898 ble det bygget et elektrisitetsverk i Bryggeriet og det ble lagt rørgate fra Fløyta. Tidligere var det gassbelysning på Odals Værk og da lå det en steinkjeller 25 m nord for hovedbygningen hvor gassen ble oppbevart.

Huset fikk navnet Bryggerigangen fordi det opprinnelig gikk to lange ganger tvers igjennom bygningen. Bygningen er i utmurt bindingsverk med rød tegl, saltak og grønne labankdører. Takstein av nyere dato og tre piper.

Bygningen brukes i dag som lager og museum og har tre uteleieenheter og boder. Interiøret i uteleieenheter og boder av nyere dato er ikke omfattet av fredningen.

På kornloftet er det bevart en heisanordning som er fast montert som er omfattet av fredningen.

Fredningsverdiene ligger i bygningens eksteriør og interiørene av eldre dato, vegger, gulv, kjellerluke, eldre lettvegger inn til rom i bygningens første etasje mot nordøst. I dette rommet var det for barna på verket fram til sent 1800-tall.

Bygningen har kjeller på ca. skole400 kvadratmeter med hvitkalkete tegl- og natursteinsvegger, se egen beskrivelse og fotografier



Under: Bryggerigangen fotografert i 1976. Bryggerigangen med pipen og mur fra den tidligere bryggeribygningen som er revet., ukjent datering

Nest side foto ved Erle Austerheim vinterbilder 2019 og Linn Brox, sommerbilder av bryggerigangen 2020.

## Bryggerigangen – eksteriør

Foto: Erle Austerheim (til venstre) og May Britt Håbjørg (til høyre), Riksantikvaren, 2019 og 2020.



## Bryggerikjelleren

Datering: Antagelig mellom 1842-1856

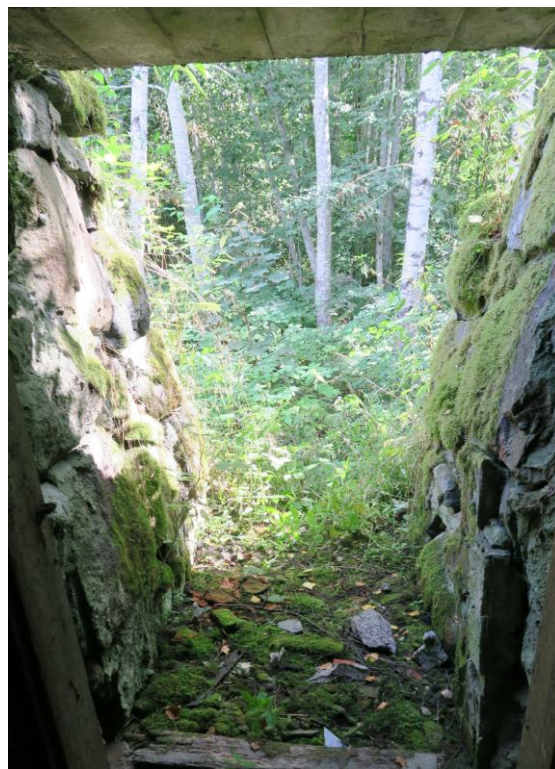
Fredningsomfang: interiør

Den opprinnelig bryggeribygningen er revet. Selve kjelleren med underjordiske hvelvede lagerrom og ganger er intakt og blir kalt Bryggerikjelleren. Inngangen er bygd inn i et nytt bygg i rød tegl og grønmalt stående panel. Inngangsbygningen er av nyere dato og ikke omfattet av fredningen.



Nederst til høyre: Bryggeribygningen fotografert i 1922, Riksantikvaren. Øverst til høyre: Nytt inngangsbygg. Alle foto: Tu-Uyen Phan-Nguyen og Erle Austrheim, Riksantikvaren, 2019.





## Redskapsbod med jordkjeller

Datering: ukjent

Fredningsomfang: eksteriør og interiør.

Jordkjelleren er brukt til oppbevaring av rotgrønnsaker og potet for arbeiderne som bodde i bryggerbygningen. Bygget ligger i et område med tidligere dyrket mark.

Foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren, 2020.







## Låven (driftsbygningen)

Datering: 1910 og 1963

Fredningsomfang: Eksteriør og interiør i 1. etg.

I 1910 ble det besluttet å bygge en ny driftsbygning og arkitekt Berner ble engasjert til å tegne og beregne driftsbygningen. Det ble oppført en praktbygning ( se sort/hvitt bilde) som inneholdt stall, fjøs og låvebygning. Stallplass til 30 hester, bondestall til 5 hester og sykestall til 5 hester. Plass til 100 storfe. I april 1963 brant bygningen, stallfløyen med gjødselkjeller under stall ble spart i brannen. Kjelleren var i hvitkalkede gråsteinsvegger og lange ståldragere over hele kjellerkonstruksjonen overlevde brannen.

I 1910 ble det bygget en stor driftsbygning tegnet av arkitekt Berner og inneholdt stall, fjøs og ladebygning, med plass til 30 hester, bondestall til 5 hester og sykestall til 5 hester samt fjøs med plass til 100 storfe. Driftsbygningen brant i 1963, men stallen og gjødselkjellerene ble ikke ødelagt i brannen og stallbygningen utgjør i dag første etasje i dagens låvebygning er derfor av stor verdi som del av den opprinnelige driftsbygningen med søyler, ståldragere og eldre innvendige dører.

En tilbakeføring av driftsbygningen fra 1910 vil komplimentere anlegget og er ønskelig ved behov for utvidelse av bygningsmassen.

## Låve - eksteriør

Dagens driftsbygning består av den bevarte stallen fra 1910, og gjødselkjelleren med nyere låvedel fra 1963. Den opprinnelige stallen og gjødselkjelleren er av særlig verdi. På fredningstidspunktet har låven solcellepaneler. De er ikke omfattet av fredningen.

Ytterveggene har kvadere i upusset tegl. Påbygget fra 1963 er i reisverk i glattpanel. Taket på Maskinhallen (tidligere stallbygning) er tekket med plater.

Fredningsomfang: Hele bygningens eksteriør med låvebru og interiøret i den bevarte stallen fra 1910 og i gjødselkjelleren.

Foto: Vinterbilder Tu-Uyen Phan-Nguyen, Riksantikvaren 2019 og sommerbilder Cathrine Skredderstuen, Riksantikvaren 2020



## Stuebygning, Nordre Vika

Datering: Ukjent

Fredningsomfang: Eksteriør, hovedkonstruksjon og planløsning.

Husmannsplassen på Nordre

Vika består av en stuebygning og en kombinert stue og låvebygning.

Stuebygningen er en etasjes bygning, 35 km2, med loft. Stua er i laft med utvendig panel, mens gangen er oppført i reisverk. Tofagsvinduer med tre ruter i hvert fag. Tak, takrenner og nedløp er av nyere dato.

Foto: Bilde til høyre av Christine Opsah, Odals Værk , ukjent dato.

Foto: nederst til venstre av Cathrine Skredderstuen,

Riksantikvaren, 2020.



## Stuebygning, Nordre Vika - eksteriør

Foto: til venstre Cathrine Skredderstuen, Riksantikvaren, 2020., til høyre: Christine Opsahl, Odals Værk, ukjent dato.



## Uthusbygning, Nordre Vika

Datering: Ukjent

Fredningsomfang: eksteriør og interiør

Bygningen er en uthusbygning. Nordre del er utført i laft og søndre del er i reisverk med stående panel. Bygget har eldre grunnmur i tørrmurt naturstein. Ubehandlete yttervegger på baksida og på vegg mot syd. Nyere inngangsdør på nordre del. Åpning med liten dør og vindu over på baksiden av tømmerbygningen.

Liten luke, sannsynligvis gjødselluke på baksiden av reisverksbygningen. Takteking av teglstein på nordre del og bordtak på søndre.

Foto: øverst av Christine Opsahl, Odals Værk, ukjent dato, under av Cathrin Skrederstuen, Riksantikvaren, 2020

Foto neste side: Christine Opsahl, Odals Værk, ukjent dato, foto til høyre av Cathrine Skrederstuen, Riksantikvaren 2020.





## Snekkerverkstedet

Datering: Ukjent

Fredningsomfang: eksteriør.

En etasjes bygning i tegl og stående panel i gavlene, tak tekket i enkeltkrum tegl fra eget teglverk.

Nyere vinduer og dør.

Muren er i kophogd stein.

Bygningen brukes i dag som forsamlingslokale.



Gamle støpeovnsdeler er gjenbrukt som trapp på snekkerverkstedet. Foto: Linn Brox, Riksantikvaren, 2019.



Bildet over: Linn Brox, Riksantikvaren, 2019. Snekkerverkstedet med låven i bakgrunnen Foto: Cathrine Skredderstuen, Riksantikvaren, 2020, bilde nederst til venstre: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren, 2020.



# Kilder

Beskrivelse av kulturminner og kulturmiljø i Kongsvinger og Sør-Odal kommune, 2020. Sør-Odal kommune.

De kvinnelige pionerer i disiplinen, Annegreth Dietze-Schirdewahn, 2021. <https://blogg.nmbu.no/ila-samling/2021/03/de-kvinnelige-pionerer-i-disiplinen-2/>

Fra herregården og fra bruket, Norske kulturbilleder, Yngvar Hauge, 1934. H. Aschehoug & co.

Herskapelig, Toppen Bech, 2000. Kagge forlag.

Historiske hager, Riksantikvaren, 1984-1985.

Lysthus i Norge gjennom 300 år, Kari-Marte Frøyset og Tor Harald Frøyset, 2018. Klokkergården Media AS.

Malmen i Storsjøen, Ingegerd Trondbøl og Kari H.Underthun, 2009. I Skoglandet, Solør-Odal, utgitt av Kvinnemuseet-museet i Glåmdal.

Norske hager gjennom tusen år, Magne Bruun, 2007. Andresen & Butenschøn AS, Oslo.

Norske storgårder, Axel Coldevin, 1959. Aschehoug & co , Oslo.

Nytt liv i gamle hager. Registrering av historiske hager i Hedmark. Arkadia Landskap / Hedmark fylkeskommune, 2012.

Odals værks historie, Helg R Opsahl, 2006. [www.odalsverk.no/historien.php](http://www.odalsverk.no/historien.php)

Teglverk.no

Undersøkelser av eldre norske hager, Magne Bruun m.fl., 1958-1963. Institutt for landskapsarkitektur, NMBU.